

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Милош СТАНКОВИЋ*

Правни факултет,
Универзитет у Београду

УДК 808.5(035)(049.3)

DOI: <https://doi.org/10.22182/apdn.122019.13>

Приказ

ШТА ЈЕ РЕТОРИКА?

Јенс Е. Келсен, *Шта је Реторика?*, превод са норвешког:
Јелена Станишић, Карпос, Београд, 2019, стр. 215, (наслов
оригинала: *Hva er retorikk/Jens E. Kjeldsen*).

* Електронска адреса аутора: milos.stankovic@ius.bg.ac.rs

У оквиру Библиотеке Минерва Издавачке куће Карпос, 2019. године је издата књига „Шта је реторика?“, аутора Јенса Келсена (наслов оригинала: *Jens E. Kjeldsen, Hva er retorikk*), коју је са норвешког на српски језик превела Јелена Станишић. На тај начин је Карпос својој ризници дела из области хуманистичких наука додао и овај бисер Реторике. Значај превода књиге Јенса Келсена је изузетан, посебно имајући у виду да наша културна сфера није посебно богата делима која се баве Реториком као науком или беседништвом као вештином лепоречја.

Јенс Е. Келсен (*Jens E. Kjeldsen*), рођен је 1967. године у Данској и ради као професор Реторике и Визуелне комуникације на Универзитету у Бергену (*University of Bergen*) у Норвешкој. Претходно је предавао Реторику на Содерторн Универзитету (*Södertörn University*) у Стокхолму у Шведској и као гостујући професор на Универзитету Беркли (*University of California, Berkeley*) и на Северозападном Универзитету (*Northwestern University Evanston/Chicago*). Оснивач је и некадашњи председник Европског реторичког удружења (*Rhetoric Society of Europe*).

Јенс Келсен се у свом научно-истраживачком раду нарочито интересује за визуелну реторику и аргументацију, политичко говорништво, реторику у јавној комуникацији, за методологију писања говора и за аудиторијум. Реторику као теоријску дисциплину посебно проучава кроз призму односа са медијима, те променама реторичких ситуација и околности у све комплекснијем и подељенијем свету у коме живимо. Књига коју представљам увиду читалаца није прва Келсенова књига из области реторике и јавног наступа. Он је 2002. године објавио књигу „Визуелна реторика“, а 2006. године монографију „Реторика нашег времена“.¹

Књига „Шта је реторика?“ састоји се из увода и шест поглавља, док се на крају књиге налази и списак литературе и индекс имена и појмова. Препоручена литература која се односи на конкретне подцелине у истраживању налази се и на крају сваког поглавља.

У уводном делу, „Како да наговорите друге да добијете оно што желите“ (стр. 7-12), образлаже се значај изучавања

¹ <https://www.uib.no/en/persons/Jens.Elmelund.Kjeldsen>, 30/11/2019.

Реторике и потреба настанка једног оваквог дела и Келсен одмах поентира: „можемо рећи да је бити убеђен подједнако добро као и убедити“ (стр. 7). Оба аспекта Реторике изоштравају нашу аргументацију, чине нас умнијим и самокритичнијим и уче нас не само да говоримо, него и да слушамо. Зато је понекада важно у расправи заузимати позицију супротну од оне којој иначе инклинирамо, не бисмо ли тако преиспитали снагу наших аргумената, истиче аутор. Реторика је занимљива, сматра он, пре свега због своје променљивости, јер је свака ситуација посебна и непоновљива, те не постоје универзална правила убеђивања. Најзад, аутор дефинише поједине појмове који одређују и његов широк поглед на предмет Реторике као науке и беседништва као вештине. Реторичарем назива онога ко „изучава или истражује реторику, а ретором особу која реторику изводи у пракси,“ док говорник „не означава нужно онога који говори, већ може, и у ширем смислу, да означава особу која комуницира“ (стр. 11).

Јенс Келсен већ својим првим поглављем, које је једноставно назвао „Пракса“ (стр. 13-39), јасно опредељује своје приоритете у изучавању и предавању Реторике. За разлику од изворне реторике, коју дефинише као „умеће говора“, модерна реторика по његовом мишљењу представља „људску праксу – деловање путем комуникације и стога није везана за један одређени облик изражавања, као што је говор или писмо. Ако сликама можемо да постигнемо исто што и речима, неважно је да ли ћемо користити једно или друго“ (стр. 13, 15). Када је на овако револуционаран начин дефинисао поље проучавања Реторике, Келсенов природни закључак је био да Реторика поред вербалне подразумева и комуникацију „путем текстова, слика и музике, радијских и телевизијских емисија, видео-клипова на Јутјубу, текстуалних порука, филмова и компјутерских игара, твитова и статуса на Фејсбуку“ (стр. 15). Све су то, по мишљењу аутора, само различити облици реторичког изражавања, а сви су, баш као и речи у неком тексту, у функцији комуникативног делања и циљева који се њиме остварују. Још од античких времена тај циљ је исти, убедити слушаоца, а то је могуће само ако говорник кроз комуникацију истовремено успе да подучи (*docere*), одржи пажњу (*delectare*) и покрене (*movere*) аудиторијум.

Анализа се наставља класификацијом типова говора. Форензични (судски) говори имају за циљ да расправе питања да ли се нешто десило, како треба дефинисати то што се десило и како треба проценити то што се десило. Предмет форензичног говора може бити и да ли суд има право да поступа поводом скупа одређених чињеница. Келсен закључује да је одлика судских говора то да су окренути прошлости, анализи нечега што се већ догодило, али и да њихова правила могу бити применљива приликом одбране од вербалних напада и у свакодневном, приватном животу, за шта такође даје практичне примере и савете. За разлику од форензичних, политички (делиберативни) говори су окренути ка будућности, јер имају за циљ да нас увере како је најбоље поступати и донети најсврсисходнију одлуку поводом неког питања од заједничког, јавног значаја. Аутор читаоцима сугерише какву структуру треба да има и које функције треба да оствари ова врста говора. Након истинитог представљања чињеничног стања случаја (*narratio*), потребно је указати како на аргументе који иду у прилог нашег гледишта, тако и на оне којима се супротстављамо (*refutatio*), понудити сопствено решење проблема који представља предмет говора (*probatio*) и говор закључити (*conclusio*) сублимацијом претходно изнесених аргумената (*recapitulatio*) и апелом на осећања слушаалаца. Коначно, пригодни (епидеиктички) говори (на пример, на свадбама, крштењима или сахранама) су усмерени ка садашњости, а реторску функцију остварају указивањем на заједничке вредности и врлине говорника, слушаалаца и оних о којима се говори.

Келсен закључује прво поглавље анализом реторичких функција које један говор треба да оствари. Она се надовезује на излагање о врстама говора тврдњом да људи од антике једни друге оптужују, бране се, убеђују и саветују, те да се од тада нису промениле реторичке функције, већ само облици и начини изражавања. Ипак, он се одлучно противи схватању о „реторичкој пракси као површном украшавању речи без садржаја“, што сматра „изобличавањем учења реторике о језичком изразу (*elocutio*)“ (стр. 34-35). То не значи да добар говор не треба да садржи контрасте, реторичке фигуре, анафоре и триколоне, али се истиче и то да ће добре реторичке формулације бити умесне само ако су сврсисходне, тј. ако се њима постижу функције попут скретања

пажње, буђења осећања и утицаја на сећање. Дакле, не само израз већ и садржај мора бити живописан и стимулирати на размишљање, што се назива тропама. Реторичка комуникација има за циљ утицај на примаоце и мора се састојати у убеђивању прималаца (конативна функција), јер су они ти који одређују како ће се односити према порукама пошиљаоца. Зависно од односа моћи говорника и слушаоца, конативна језичка функција може бити остварена кроз коерсивну (ако преовлађује моћ пошиљаоца), рогативну (ако преовлађује моћ примаоца) или кроз најчешћу, персуазивну употребу језика (ако је однос моћи симетричан), закључује Келсен.

Друго поглавље под насловом „Историја“ (стр. 41-78), аутор започиње духовитом констатацијом да је „историја реторике прича о томе ко је успео да дође до речи, шта су могли да кажу и на који начин“ (стр. 41). То не чуди јер су начини комуникације условљени културолошким факторима и доминантним технолошким средствима изражавања.

Келсен разматрање историјског развоја реторике започиње испитивањем њених појавних облика у античкој Атини, где истиче говорништво пред скупштином и хелиејом, те даје позитиван пример читаоцима о начину на који је Демостен развијао своје говорничко умеће. Потом анализира развој беседништва у старом Риму где као његове посебне облике издваја политичко држање говора пред Сенатом, правни (форензични) говор и говор на јавним скуповима које су сазивали магистрати (*contio*), а који је имао за циљ да се окупљени народ упуту у неки конкретни случај и да о њему нешто чује. Закључује се да су антички говорници били суочени са многобројним изазовима којих су углавном данашњи говорници лишени – говорило се на отвореном простору пред стотинама или хиљадама окупљених без техничких помагала, често и под неповољним климатским условима. То је условљавало јасну структуру говора који је морао бити брижљиво припремљен и научен, прецизно структуриран и гласно саопштен уз коришћење обиља реторских фигура, патоса и китњастог стила. Овакви предуслови су код оратора, који су деловали у доминантно усменим културама, развијали импресивну способност памћења говора уз различит степен импровизације, а и када су говори били записивани, то је чињено након њиховог извођења. Реторика

је дакле, била умешност лепог говора, чија су једина средства били глас, реч и тело. Иако данашњи техничко-технолошки развој олакшава говорников положај, умесно се указује да развој технологије са собом носи опасност да сам беседник падне у други план.

У Средњем веку, развојем културе која се више заснивала на писму, Келсен сматра да доминантну улогу јавног обраћања преузимају писма, која и по својој структури и функцијама имају обележја античког говора, с тим што лишавају пошиљаоца и примаоца непосредне везе. Ренесанса новом тренду даје једно додатно обележје – почевши од говора Мартина Лутера са прозора Градске већнице у Цвикауу на немачком уместо на латинском језику, језик и одабир речи, како у усменој, тако и у писаној комуникацији, почињу да подражавају спонтану и природну комуникацију лишену изражавања према обрасцу, те у употребу улазе и лична писма. Ренесансној експанзији реторике замах даје ширење свеукупног знања, популарисање инаугурационих говора научника на универзитетима, али и поновно штампање античких уџбеника Реторике. Корак назад у њеном развоју наступиће у бароку, када ће форма надвладати суштину, китњаст језик фаворизовати патос у односу на логос, а политичко говорништво се претворити у скуп правила „за дворски наступ грађанства са високопарним коверзацијама и претераним титулама“ (стр. 54). Реторичко историјско клатно ће се поново вратити назад у доба просветитељства, када ће промоцији потребе за чистим и јасним говором, очишћеним од језичких фигура и осећања, допринети и филозофи попут Декарта и Лока, да би овакво схватање свој врхунац доживело у борби за израстање енглеског парламентаризма и током Француске буржоаске револуције.

Историјат новог политичког говорништва Јенс Келсен приказује кроз политичку и парламентарну историју своје Отаџбине, Норвешке, чиме читаоцу даје и занимљив и вредан увид у једну на овим просторима не толико познату политичку културу. Он разликује „време патриота (1814-1840)“, које по његовом мишљењу одликују смиреност, узорност и стручни ауторитет (стр. 58). „Време професорске политике (1840-1880)“ карактерише академски језик који је већини народа био потпуно неразумљив (стр. 59). „Време народних говорника (1870-1930)“

се одликује једноставним, емотивним језиком, често на нивоу парола (стр. 59-62). У „време пропаганде и време нове стручности (1930-1945)“ (стр. 63-67) се одвајају логос и патос, па се „реторика експертизе специјализује, а генерализују се обраћања маси“ – при чему се политички говор кроз употребу статистике обраћа „глави“, а кроз коришћене слогане „срцу“. Кроз пропагандни карактер говора невербално све више добија на значају, тј. слике, ефекти, параде, филмови, симболи добијају једнак значај као и говори који постају једноставни, снажни, одлучни и запаљиви. Тужна асоцијација на национал-социјалистичку Немачку такође пружа добар пример за овакав облик беседништва. „Време нове стручности (1930 – 1945)“ у Норвешкој на пиједестал поставља политичаре уске, специјализоване стручности (пре свега на пољу економије), чиме језик поново постаје компликован и заснован на статистици, а самим тим и сувопаран, јер је овакве говоре било готово немогуће држати без читања. „Време радиодифузије (1940-2000)“ које радио и телевизију чини главним медијумима говорништва доприноси поновном „снижавају говорничког тона“ и окончава масовну комуникацију, јер се говорник више не обраћа масама већ појединцима у њиховим домовима (стр. 67-72).

Келсен за најсупешнијег телевизијског ретора сматра некадашњег председника САД, Роналда Регана, образлажући свој став тиме да је Реган овладао са четири најзначајнија говорничка квалитета неопходна за добар јавни наступ на телевизији: прво, користио је визуелне поруке и симболе у циљу истицања својих начела; друго, политичке теме је представљао кроз животне приче „обичних“ људи; треће, говорничком вештином је стварао јака, емоционална искуства поводом вредности које је делила цела нација; најзад, свакодневним језиком се приближавао аудиторијуму делујући на патос тамо где би се други обраћали логосу. Природност и колоквијалност, потенциране прецизним, јасним и кратким формулацијама које се лако памте, основне су одлике радиодифузног говора, поентира Келсен (стр. 69-71). Поглавље се закључује анализом „времена интернета“, које је по мишљењу аутора започело 2000. године, а за које тврди да га одликује промена традиционалне реторичке моћи над обликом израза на тај начин што је од пошilhaоца постепено преузимају примаоци. Они то чине мењајући облик и садржај израза који је пошilhaлац замислио, тако што га захваљујући технолошким достигнућима

интернета и друштвених мрежа фрагментишу, копирају, деле и кроз клипове, кликове, „лајкове“ и коментаре тај израз суштински мењају. Може се закључити да традиционалну реторику одликује статика, а модерну, интернет реторику динамика, манифестована кроз континуирану инверзију места пошиљалаца и прималаца порука. Изражено кроз призму могућности које интернет даје за реторичку комуникацију, она се може изразити кроз функције „активације прималаца, дистрибуције и мобилизације“. Иако је активација прималаца започела већ у ери новина, радија и телевизије, како исправно констатује Келсен, ниједан медиј није толико подесан за активацију и интеракцију аудиторијума као интернет. Примаоци постају и оруђе дистрибуције, али и мобилизације оног тренутка када и сами постану пошиљаоци, ангажујући се на прослеђивању снимака, линкова и слика, што појачава учинак изворног пошиљаоца без додатних трошкова али уз ризик „поделе“ етоса са онима који од примарних прималаца постају секундарни пошиљаоци. Тако „онлајн реторика доводи и до офлајн активности (стр. 73-77).“

У трећем поглављу, насловљеном „Стварање друштва“ (стр. 79-107), Јенс Келсен одбија сваку помисао да је Реторика средство манипулације. Он је схвата као основну људску способност за деловање посредством језика у циљу доношења заједничких одлука које обликују не само нас као личности, већ и друштво које стварамо, што се у модерној Реторици назива „реторичким суграђанством“ (стр. 92). Оваква, стваралачка (конститутивна) реторика, метафорички изражена као трајни дијалог свих јединки у друштву, истовремено идентитетски и вредносно повезује појединце у заједницу и опредељује путеве њеног развоја. Такав дијалог представља тзв. јавну сферу која по мишљењу аутора није јединствена, већ њени аспекти зависе од тога ко у друштву о чему расправља. Међутим, да би друштво, у реторичком смислу схваћено као заједница која кроз отворену расправу и формулисање вредности и жељеног понашања обликује себе саму и сваког човека могло да функционише, треба да се остваре бар три претпоставке: да сваки човек има право и могућност да слободно изрази своје мишљење (са чим су непосредно повезани слобода окупљања и слобода медија) и да може слободно да приступи релевантним информацијама у питањима од јавног значаја. Ипак, Келсен исправно констатује да ни оствареност

наведених предуслова неће бити од значаја без оспособљености појединаца да изражавају мишљења, па смело поентира да је „основ демократског друштва реторичко знање и компетентност чланова друштва (стр. 90).“ Као природна последица таквог резона каже се да „главни задатак реторике није да образује професионалне говорнике и преносиоце знања, већ да створи оно што се у антици називало *vir civilis*, свесни и ангажовани грађанин друштва који активно учествује у заједници (стр. 92).“

Превазилазећи у расправама личне теме и интересе, грађани стварају јавно мњење, а усаглашавајући се поводом заједничких мишљења, стварају и тзв. јавно мишљење. У процени јавног мишљења веома је важно испитивати разлоге због којих грађани деле одређене ставове, тј. какви су „тежина, интензитет и трајност“ тих ставова, што значи да „јавно мишљење није исто што и мишљење већине“ (стр. 99). Пошто се тиче „вредности, норми и процена, јавно мишљење је у истој мери процес (расправа и дебата) као и производ (став и одлука), те подразумева више од скупа рационалних аргумената које централни актери изражавају речима“ (стр. 100). То даље подразумева да се друштво можда више обликује кроз сучељавање мишљења различитих друштвених група, јер се на тај начин јача учешће у друштвеном животу, а сагласност која се постиже је по правилу дубља и трајнија, сматра аутор. То легитимно неслагање међу људима у друштвеним односима је и очекивано ако се зна да се реторика не односи на доказивање него на ставове и вредности, који нису фиксирани ни онтолошки ни епистемолошки. Зато се и дебата више вреднује од дискусије, јер је њој циљ да се истраживањем и пружањем аргумената а не оправдања, слушаоци као арбитри усмеравају да просуђујући њихову снагу доносе добре одлуке за друштво у целини. Имајући све ово у виду, Келсен убедљивом поруком закључује треће поглавље своје књиге: „Најважније у свему овоме није само гласање, одлука или избор, већ оно што им претходи – реторичка размена, јер нам управо она омогућава да сагледамо све стране једног случаја. Из таквих реторичких промишљања настају најбоље одлуке – и најбоље могуће друштво (стр. 106).“

Четврто поглавље, које је назвао „Виђење човека“ (стр. 109-144), Келсен започиње аргументацијом да су сваки наш

суд или спознаја условљени средином у којој живимо, нашим искуствима и вредносним системом, а не некаквим вечним и непроменљивим критеријумима који се налазе изван човека. У том контексту, он софистички релативизам не сматра нужно лошим, јер по његовом мишљењу софисти у човеку виде мислеће биће које својом способношћу да сваком питању приступи са аргументацијом *pro et contra* једино може доћи до истине и до одговора на дилему како треба да поступа. Знање се, како наше тако и туђе, формира готово мајеутички, кроз размишљање, комуникацију и покушај да друге уверимо у своје аргументе, имајући при томе на уму и аргументацију која нам не иде у прилог. Другим речима, „да бисмо разумели, морамо се изразити, а да бисмо се изразили, морамо разумети (стр. 117).“ У том смислу, на језик се као средство изражавања и разумевања гледа двоструко. Према једном становишту, језик је начин за откривање знања које постоји независно од човека и чека да буде откривено (за шта се као пример наводи Коперниково откриће да се Земља креће око Сунца), док по другом гледишту језик сам по себи ствара знање (за шта аутор као пример истиче конкретна истраживања према којима су људи углавном равнодушни све док не постану предмет конкретне анализе, рецимо, за које време се неким превозним средством може стићи из једног у друго место) (стр. 119-120). Келсен поентира закључком да за Реторику, разлику од филозофије, није од значаја оно што би се могло назвати „универзалном истином“ или „објективним знањем“ (*epistema*), већ заједничке претпоставке, ставови и раширена знања (*doxa*) и то под условом да се ова разлика уопште може направити, јер филозоф Матс Русенгрэн наводи да „епистема сама по себи представља доксу – заједничко гледиште – које тврди да постоји универзално и непроменљиво“ (стр. 121).

Из ових излагања Келсен ће формулисати „најважнији кључ за свет“: спознаја, знање, истина и појмови којима се они описују и одређују постоје само у људима, а не изван људи и независно од њих, те не могу ни да се разумеју ни да се пренесу и добију смисао без комуникације. „Свет можемо да промишљамо само кроз језик, тако дајемо значење феноменима и чинимо их релевантним“ (стр. 126). Тако одређена, Реторика заиста представља не само основног човековог пратиоца у свакодневном животу, већ и свака научна активност представља реторичку активност, јер је пре

изражавања нужно размишљање, који опет није могуће без језика, јер се у науци, као и у реторици, аргументује у сфери у којој не постоје дефинитивно утврђене и непроменљиве истине. Разлика постоји само у томе што су свакодневни језик и појмови који га творе далеко флексибилнији, вишезначнији и изнијансиранији у односу на језик и појмове који се користе у науци, а који су прецизни и независни од контекста.

Ово поглавље аутор приводи крају једним практичним упутством намењеним својим читаоцима. Полазећи од идеје да је у антропологији реторике говорник јединство разума, осећања и воље, он мора својим говором утицати и на *pathos* и на *logos* слушалаца, уверавајући их при томе у свој *ethos*, који не сме подразумевати само врлину говорника (*arete*), већ и његову компетентност (*phronesis*) и добру вољу (*eunomia*). Келсен ће то назвати и утицајем на „целог човека“, на његов „мозак, стомак и срце“, не раздвајајући емоционалну од рационалне димензије у говору, јер по његовом мишљењу, осећања захтевају размишљање, односно емоционално реаговање на феномен није могуће без његовог разумевања. Према томе, важно је да говорник буди осећања аудиторијума, али је битно и да тако проузрокована осећања буду одговарајућа основа за акцију слушалаца. Дакле, и када говоримо и када слушамо треба „задржати хладну главу, топло срце и веровати у осећај у стомаку“ (стр. 143).

Пето поглавље, насловљено као „Предмет“ (стр. 145-176), представља расправу о Реторици као „научном пољу и образовној традицији“ (стр. 146), чија су основна обележја остала иста још од антике: „неодређено, оно што је могло бити другачије“ (стр. 165). За разлику од помало романтичног погледа на комуникацију који се заснива на премисама да је говор искрен једино ако је спонтан и неприпремљен, Реторика нас учи важности промишљања и стратешког планирања говора у контексту процене околности у којима се говори и са циљем постизања претпостављеног ефекта на слушаоце, подучава нас аутор. Међутим, за разлику од Реторике која се као наставни предмет изучавала у античким школама где није имала за примарни циљ анализу текстова ради проналажења њиховог дубљег смисла, већ учење критеријума и нужних саставних делова доброг говора зависно од жанра, а за које се веровало да их је добро имитирати приликом

сачињавања сопственог говора, данашња Реторика, по мишљењу аутора, пред студенте поставља и захтев више. Неопходно је да они промишљањем своје говоре учине боље структурисаним и занимљивијим и да спознају бескрајне могућности Реторике и преливајуће нијансе њених стилова и жанрова.

У научном смислу, Реторика по мишљењу Келсена, за приоритетни циљ има да утврди како и зашто утичемо једни на друге, тј. да схватимо како и зашто допуштамо да други утичу на нас, а не да проналази универзална правила у циљу успостављања теоријски најубедљивије комуникације. Стога би прво истраживачко питање требало да пође од раздвајања иначе повезаних реторичког израза и реторичког садржаја, да би се засебно утврдило „шта се изражава и како се то изражава“ и како промена једног од ова два аспекта утиче на поруку у целини (стр. 153-154). Друго, истраживањем реторичких ситуација, тј. контекста на који се реторичке изјаве односе и реторичких жанрова као група истоврсних реторичких ситуација које прати истоврсна комуникација, треба истраживати различите „врсте обраћања“, односно, однос етоса, логоса и патоса у различитим жанровима. Закључује се да „реторичка комуникација континуирано ствара реторичке ситуације и оне стварају њу“ (стр. 154-155). Треће, Реторика мора да се бави односом ефекта и етике у комуникацији. По ауторовом мишљењу, најзначајнији ефекти које ова наука може да има састоје се у помоћи грађанима да науче да говоре и да науче да слушају, те да тако разумеју свет у коме живе, која права им следују и како да их остварују, а не да вежбају да једноставно убеђују саговорнике када између њих постоји неслагање. Овакво схватање реторичких ефеката је заправо у складу са Келсеновим поимањем Реторике као „максималне или тоталне реторике“, а коју је Георг Јохансен дефинисао као једину праву и истиниту Реторику и као науку о општем образовању човека као друштвеног бића (стр. 162). Најзад, у контексту реторичког обликовања стварности, Реторика се бави и онтолошким и епистемолошким питањима, шта јесте а шта није и шта знамо и како нешто можемо да знамо.

Разматрања о Реторици као наставној дисциплини и као науци, Келсен приводи крају указујући на њихов развој, за шта као пример узима ентимем у коме аудиторијум данас самостално

учествује дограђујући аргумент који би требало да га убеди, а који може да се заснива не само на вербалним, већ и на визуелним премисама. На тој линији, он указује да у новијим реторичким студијама преовлађује истраживање питања идентитета или идентификације међу људима, у смислу проналажења сличности и додирних тачака између говорника и аудиторијума, независно од њихових могућих разлика. С тим у вези, могло би да се постави и питање науке која је данас најсроднија Реторици, а Келсен се без дилеме опредељује за Науку о медијима. Образложење за овакав став налази у томе што и једна и друга наука проучавају истих пет елемената – пошиљаоца, поруку, примаоца, канал и ефекат, при чему закључује да су Реторика и Наука о медијима по предмету проучавања и коришћеним методама најближе поводом проучавања поруке, односно онога шта се говори.

Шесто поглавље носи назив „Моћ и немоћ“ (стр. 177-198) и у њему се аутор бави објективним донетима реторике и њеним ограничењима. Истиче се да у равнотежи реторичке моћи и немоћи веома важну улогу има страх, јер се обично полази од претпоставке да је у смислу упућених порука онај ко говори надмоћан у односу на онога ко слуша. У суштини оваквог страха читава се бојазан од манипулације и реторичке моћи говорника да постану психагози са свим страшним последицама таквог приступа, на шта нас опомиње и не тако давно искуство застрашујућег Хитлеровог или Гебелсовог говорништва, а за шта обиље могућности пружа савремена, визуелна цивилизација. Ионако велику моћ поруке јавно изговорене речи, сада појачава слика, која на аудиторијум делује готово неодољиво, сматра писац.

Ипак, Јенс Келсен умесно примећује да иако реторичкој моћи увек треба приступити са опрезом, њена ограничења нису тако мала. Ако је смисао реторике у томе да се у слободном друштву, слободно обраћамо другим слободним људима који су слободни да донесу сопствене изборе поводом процена, ставова и свега онога што може да буде другачије, онда је јасно да нико на силу ни у шта не може да буде убеђен. Келсен то илуструје и духовитим примером: „Када сте успели да наговорите наставника да Вам промени оцену или навели навијача Манчестер Јунајтеда да навија за Манчестер Сити? (стр. 182)“ Дакле, с једне стране, увек је прималац тај који одлучује, а све што пошиљалац може

јесте да да све од себе да структурално и садржински буде што је могуће уверљивији. С друге стране, говорника ограничавају и фактори историјског и ситуационог контекста у коме говори, лимитираност институционалних и језичких оквира, симболизам и полисемичност појмова, те остаје отворено питање да ли смо дошли до стадијума у коме ретор не ствара језик, већ језик ствара ретора. У том смислу посебно се указује на појам уоквиравања (*framing*), који је створио лингвиста Џорџ Лејкоф, а који подразумева способност речи да створе одређени психолошки оквир који вредносно одређује ствари о којима се говори (стр. 190-191). Наше свакодневно искуство и постепена замена појма „поскупљење“ појмом „корекција цена“ сликовит су пример оваквог уоквиравања, које иако означава садржински исте појмове, одабиром различитих речи узрокује другачији однос аудиторијума према њима. На сличан начин, одабир појмова који нас својом неразумљивошћу спречавају да разумемо и делујемо такође може представљати и својеврсан „облик језичког потчињавања“ (стр. 193). Келсен зато закључује да данас избор језичког стила и изрази чијим одабиром утичемо на друге представљају можда и најснажнији облик реторичке моћи.

Књига „Шта је реторика?“, Јенса Келсена, представља важан допринос сагледавању модерних реторичких тенденција. Аутор храбро проширује традиционално утврђени предмет ове науке и иде у сусрет новим облицима изражавања и техничким могућностима које их одређују. Он се не повлачи пред чињеницом да се људска комуникација мења, нити гаји илузију да би апеловањем на повратак некаквим наводно вечним, у антици утврђеним правилима говорништва, могао на било који начин да допринесе развоју ове научне дисциплине и њене праксе. Келсен се опредељује за други пут. Преформулисањем Реторике у функционалну људску комуникацију, писац јој удахњује нови живот. Не занемарајући традиционалне, искуствено проверене реторичке постулате и рецепте беседничке вештине, он их надограђује обилато се користећи могућностима које нам дају интернет, друштвене мреже, визуелни и звучни ефекти, али и сазнањима из модерне науке о језику. Иако има на уму да овакво његово опредељење није без опасности и да смо на корак од епохе у којој ће беседничка оруђа потенцијално обликовати говорника уместо да буде супротно, Келсен је свестан да се цивилизацијски

точак не може зауставити, те стога даје читаоцима конкретне савете које могу да примене кроз различите облике комуникације у којима учествују, а којима овакве замке могу да избегну. То је важно јер су језик и комуникација стални човеков пратилац у свим сферама његовог интелектуалног и свакодневног делања.

Чини се да посебну вредност књизи даје скандинавски културни, политички и правни модел на коме се Келсен формирао, а са којим нас нарочито упознаје у делу у коме се бави историјатом модерног политичког говорништва у Норвешкој. Прецизан у коришћењу појмовног апарата, детаљан у разматрању свих логичких консеквенци које проистичу из његових ставова, али и умерен у аргументацији, отворен за различита гледишта и сликовит у примерима, он је успео да истка научно дело које се чита са лакоћом и са интересовањем. Из његовог општег, истински демократског погледа на свет, са којим су најуже повезани и однос према реторици и беседништву, аутор нас оставља замишљеним над неким веома важним порукама, које се ретко могу сусрести у делима оваквог типа. Неслагање између људи јесте усуд наше врсте, али из тога треба извући и позитивне смернице. Из супротстављених аргумената рађају се решења која опредељују најбољи јавни интерес и на најбољи начин управљају и заједнице и појединце који их чине. Прихватајући да учимо не само када развијамо сопствене аргументе, него и када слушамо туђе, учимо се да једнако важно, ако не и значајније, да понекада и сами будемо убеђени уместо да инсистирамо на томе да увек будемо у праву и да друге убеђујемо. Савладавајући механизме како да убедимо аудиторијум и схватајући како сами постајемо у нешто уверени, ми почињемо да разумемо савремени свет и постајемо активни учесници заједнице у којој живимо. Ипак, тај пут мора бити ограничен етичким и обзирима и никада од реторике не сме створити језик фраза без садржине и средство злоупотребе и завођења слушалаца. Само јасна, морално заснована и свима разумљива комуникација неће довести до тзв. језичког потчињавања, већ ће остварити захтеве који леже у њеној основи. Све заједно, то значи да је некада пут ка досезању одређених вредности и врлина једнако значајан, ако не и значајнији од самог финала. Келсен истински веру у људе исказује баш онда када тврди да начин комуникативног деловања морамо процењивати спрам околности и ситуација у којима се људи налазе и у којима

говоре, јер их таква реторичка условљеност пре свега другог, чини мислећим бићима.

Имајући све наведено у виду, може се закључити да ће књига „Шта је реторика“? бити од користи и онима који се Реториком већ баве као предметом свог научно-истраживачког рада, али и онима који ће тек пожелети да се упознају с њеним вредностима и лепотама које са собом носи. Иако ће читалац њеном анализом открити пожељне наставне методе које је Реторика имала некада и које има у савременом свету, ово дело нам можда неће, попут неког приручника јавног наступа, пружити најпрецизнија могућа упутства о томе како да говоримо, како да се понашамо или обучемо у свакој животној ситуацији, премда је готово свака Келсенова тврдња поткрепљена вредним историјским или савременим примерима. Међутим, ова књига ће сасвим сигурно на сваког свог читаоца оставити дубок утисак о темељним вредностима којима сваки говорник и сваки говор увек треба да теже, следећи непроменљиву нит реторичког развоја од античких времена до данашњих дана. Будући професор Реторике и Визуелне комуникације, традиционалног и модерног предмета људске комуникације, Келсен се несвесно методолошки понаша и као савремени правни историчар и правни компаративиста. Прокламујући својеврсни реторички „*presence of the past*“, он кроз истраживање законитих комуникацијских тенденција и вредности које су опстале миленијумима, а на основу којих објашњавамо и надограђујемо савремени говорнички хабитус, даје смеренице и о потенцијалном развоју говорништва у будућности. О томе сваки читалац треба да поведе рачуна, налазећи сопствене одговоре на изазове који у том смислу предстоје, што је и најзначајнија порука ове књиге.